

Joan Amades i Gelats (Barcelona, 1890-1959)

Joc de sort, per uns res i per altres tot

ANTONI SERÈS AGUILAR
Direcció General de Cultura Popular
i Associacionisme Cultural

TERMINÀLIA 29 (2024): 64-68 · DOI: 10.2436/20.2503.01.205
ISSN: 2013-6692 (impresa); 2013-6706 (electrònica)
<https://terminalia.iec.cat>

Rondalla ve,
rondalla va;
si no és mentida
veritat serà.

(Fórmula inicial)¹

Una de les constants en els estudis del folklorista Joan Amades i Gelats (Barcelona, 1890-1959) és el joc. Les energies que va dedicar a vetllar perquè ens arribessin tota mena d'exemples del passat s'han fet visibles en una part destacada dels llibres que va escriure.

Nascut en una família obrera del barri del Raval, a l'edat de nou anys va haver de deixar d'anar a l'escola per contribuir a sanejar les despeses de casa. La vida laboral el va portar a fer-se càrrec d'una paradeta de draps al mercat de Sant Antoni que, a catorze anys, reconvertiria en una de llibres de segona mà. Devorador de lletres, no en tenia prou de fullejar els que apilava en el negoci i, a partir de l'any 1905, s'aproparia de nit a ampliar estudis a l'Ateneu Enciclopèdic Popular, on es fan realitat uns primers articles de joventut en la revista *Excursions*, en la qual va participar en el recull de cançons infantils com «El poll i la puça», «El gat», «La cigala», «La cançó de les mentides»...

Joan Amades i La Vella Quaresma

Joc de sort, per uns res i per altres tot

ANTONI SERÉS AGUILAR

Font: Antoni Serés

Les nines del Fons Joan Amades

Implicat en la protecció del patrimoni festiu, va col·laborar en el projecte de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, impulsat pel mecenes Rafael Patxot, primer participant en les convocatòries de concursos dels anys 1922 i 1924 i recopilant materials en companyia de l'amic i mestre de música Joan Tomàs per, després, dur a terme conjuntament onze missions de recerca durant els anys 1927 i 1933 per comarques de parla catalana.

Entre la relació dels vuit treballs lliurats en els concursos, hi ha el de *Tonades infantils* (1922), el qual va ser premiat amb 250 pessetes. Però no són, ni de bon tros, els únics papers que es conserven en l'Arxiu de l'Obra del Cançoner Popular al monestir de Montserrat, ja que també hi ha una sèrie de mecanoscrits del folklorista que propaguen els jocs populars, com *Cançonetes i jocs infantils* (1928), *Cançons varies recollides* (1928) o, entre d'altres, *Cultura infantil* (1931).

Uni, dori, teri, catori,
quinto, maneo, viron,
compta'ls bé,
que dotze són.

(Joc amb els dits)

Malauradament, el conflicte bèl·lic de la Guerra Civil (1936-1939) va escapar la difusió original d'aquests estudis duta a terme per l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya. Ara bé, Joan Amades no els deixà de costat i els aniria incorporant, en la mesura que li va ser possible, en la col·lecció que autoeditaria de quaranta-dos volums titulada «Biblioteca de Tradicions Populares» (1933-1937), en la qual destaquen les monografies següents relacionades amb els jocs: *El tres i el set números meravellosos* (1933), *Jocs de paraules i jocs de memòria* (1933), *Titelles i ombres xineses* (1933), *Enigmes populars* (1934), *Diccionari d'endevalles* (1934), *Refranys i dites* (1935), *Justícia popular* (1935) i *Cultura infantil* (1936).

En tots aquests treballs, el que Joan Amades va voler fer a consciència va ser donar valor a activitats populars humils com l'esbarjo per a la mainada. I, amb la finalitat de poder-ho fer amb correcció, es va endinsar en la consulta d'estudis de personalitats acadèmiques com Marian Aguiló, Antoni Maria Alcover, Francesc Baldalló, Agustí Duran i Sanpere, Apel·les Mestres, Rossend Serra i Pagès..., o bé, incorporant, també, informacions més planeres que obtindria a través de les entrevistes a informants a peu de carrer amb noms, cognoms i localitats diverses, com Moises Capella, de Terrassa; Pere Fages, de Barcelona; Felisa Isac, de Sant Quintí de Mediona; Antonia Nuet, de Verdú; Rosalia Tarragó, del Pla de Cabra..., sense oblidar tampoc

entranyables figures familiars com l'àvia Baltasara Barrobés; l'avi Pau Gelats; l'oncle Vicenç Amades; el pare, Blai Amades, i, de manera emotiva, la mare del folklorista, Teresa Gelats.

De la influència materna, l'etnòleg en destacava pas-satges en alguns dels estudis. De fet, en el pròleg del llibre *Folklore de Catalunya*, vol. I (1950), dedicat a la rondallística, en conta: «La nostra mare era un pou insondable de tradicions, un personatge folklòric de primera talla i dins del seu analfabetisme i admetent la importància i la valor dels coneixements tradicionals, podem dir que era una veritable sàvia. Era una gran cantaire, li tenim recollides més de dues-centes tonades populars inèdites, que nosaltres des d'infants sabem com ella i que estan vinculades en el nostre si com hi estaven en el seu, i, que, com ella, fruïm cantant-les.»

Bim-bom,
banlim-banlom,
balandrim-balandrom;
la gallina blanca
tot ho escampa,
la gallina rossa
tot ho esmossa,
la gallina negra
tot ho arplega.

(Joc de gronxar-se)

Resseguint els tractats de Joan Amades sobre jocs, es fa perceptible la determinació sensible per divulgar-los. A més, el folklorista ho feia amb estima, ja que el fet de poder escriure en català durant la postguerra no resultava una empresa fàcil. D'aquí ve que en més d'una ocasió, si tenia l'oportunitat per difondre'ls en nous llibres, en reaprofités fragments. Cal insistir que no volia que es perdessin els costums i les tradicions catalanes i amb en particular les vinculades a l'univers infantil.

Entre altres obres en les quals hi ha la presència de jocs, cal ressenyar els exemplars de *Les auques* (1931), *Els soldats i altres papers de rengle* (1933), *Cançons populars humorístiques* (1936), *Apunts d'imatgeria* (1938), *El llibre segons el poble* (1938), *Catalan puppetry* (1944) i *l'Auca del joc de la mainada* (1947), així com alguns apartats del recull *Xilografies gironines* (1947). Amb tot i això, intentar acotar els jocs únicament en aquestes llistes de llibres del folklorista no resulta tampoc tasca precisa, ja que, entre altres reculls, hi ha dues obres cabdals més de referència que són indispensables de remarcar. D'una banda, hi ha els tres volums de *Folklore de Catalunya: Rondallística* (1950), *Cançoner* (1951) i *Costums i creences* (1969) i, de l'altra, els cinc volums del *Costumari català* (1950-1956).

Olles, olles de vimblanc
totes són plenes de fang,
de fang i de maduixa,
giri la caduixa,
¿qui la girarà?
La senyora Maria serà...

(Joc de rotllo)

De fet, en tots aquests grans recopilatoris, Joan Amades va classificar amb la millor de les intencions els jocs. I, sobre això, d'una banda, a *Rondallística* considerava com a essencials les rondalles meravelloses, encadenades, de bèsties, humanes, ortofòniques, paremiològiques...; a *Cançoner*, les cançons de bressol, moixanes, màgiques, de tasca, de dret, de ball rodó, eliminatòries..., i a *Costums i creences*, els entreteniments amb vegetals, animalets, joguines industrials... D'altra banda, en el calendari festiu del curs de l'any del *Costumari català*, n'exposava detalls puntuals en cicles com Nadal, Carnaval, quaresma, Setmana Santa, Pasqua, festes majors...

Pel que fa a les descripcions que feia en els llibres sobre nombrosos jocs, sempre que li era possible, les complementava amb el suport de reproduccions d'imatges que conservava en l'arxiu personal amb l'objectiu de poder fer-les més atractives. I l'exponent principal d'aquesta pràctica el trobem en l'acurada edició de l'obra del *Costumari català*, en què, de manera vistosa, acompanyen els textos reimpressions de documents datats entre els segles XVIII i XX, com auques, calendaris d'advent, cromos de picar, figures d'advent, fulls de rengle, Joanots d'aigua, llufes, ombres xineses, romanços, teatrins de paper, ventalls, velles quaresmes o jocs de taula.

Tinc una son, una gana i una set, que no dormo
ni menjo ni bec. Si dormia, menjava i bevia, la
son, la gana i la set em passaria; però com que
no dormo, ni menjo, ni bec, no em fuig la son, la
gana ni la set.

(Embarbussament)

En relació amb l'estil literari, Amades va procurar que els continguts dels textos que redactava fossin descriptius i sense floritures. Per poc que podia no els allargava. Cert és, però, que el vocabulari que emprava ha quedat ancorat en el passat, com, sovint, part de les erudites interpretacions que va escriure durant aquella època. De fet, el món ha canviat en molts sentits i cal saber valorar en la distància les aportacions que va fer als jocs tradicionals.

Semblança: Joan Amades i Gelats

Font: DGGPAC

Joan Amades. El gest a Catalunya (bufar la flauta)

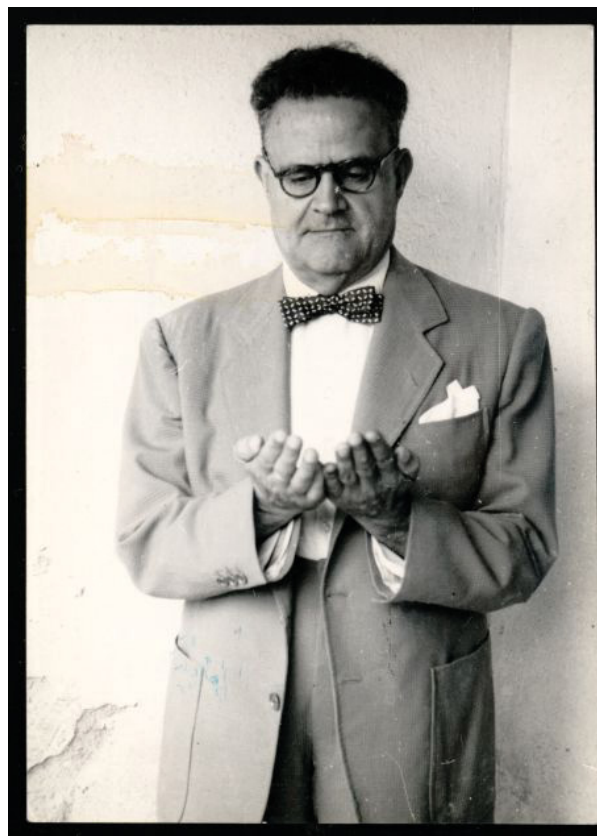
Més enllà dels estudis editats en vida, la secretària personal i cunyada del folklorista, Consol Mallofré (Sant Quintí de Mediona, 1902 - Barcelona, 1995), va continuar publicant treballs inèdits o reedicions de Joan Amades, alguns dels quals vinculats estretament amb els jocs, com ara *La nina* (1965), *Naips o cartes de jugar* (1983), o el recull també pòstum *Quan jo anava a estudi* (1982), en què feia memòria de la infantesa en l'apartat dedicat al «Teatre i els titelles», fent saber coses com ara: «A casa era petit per a fer espectacles, i vaig escollir com a local el replà de l'escala. Obria la porta del pis i a mig aire feia sortir un drap, en dues cadires, que feia l'ofici de part inferior de l'escenari; jo, assegut a terra dintre de casa, feia sortir els ninots per damunt del drap, a la vista de la canallada que em feien d'espectadors asseguts a terra, com jo mateix al replà de l'escala i dintre del pis del davant mateix de casa, on també obrien la porta per donar més extensió a la sala d'espectacles. Amb el temps, l'espectacle va prendre volada i allò del replà de l'escala va resultar petit, així que vaig traslladar la comèdia al terrat...».

Un arbre molt gros que té dotze branques,
cada branca quatre nius, cada niu set ous.

(Endevinalla: l'any)

Consol Mallofré es va lliurar a donar sortida als materials de cultura popular de Joan Amades dels qual disposava i, precisament, coincidint l'any 1990 amb el centenari del naixement del folklorista, el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya va impulsar la celebració de l'esdeveniment amb una sèrie d'actes arreu del territori. Entre els compromisos assumits per l'Administració, es va editar el llibre d'homenatge *El món de Joan Amades* (1990), en què es reproduïen mostres de l'exposició que es va fer al Museu Marítim de Barcelona, on la presència de jocs de la mainada fou important, com es fa perceptible en el catàleg esmentat.

A més, la compra de l'arxiu personal de Joan Amades per part del Departament de Cultura va afavorir la conservació, la catalogació i la difusió dels materials originals del Fons Joan Amades, que, en l'actualitat, es custodien en el Centre de Documentació de la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural. Aquest espai, amb el pas del temps, ha anat posant a l'abast de tothom que ho desitgi la possibilitat d'accedir a un nombre important de documents en suport digital consultables en els repositoris Calaix (<https://calaix.gencat.cat/discover>) i Memòria Digital de Catalunya (<https://mdc.csuc.cat/digital/collection/joanamades>).

Font: DGGPAC

Joan Amades. El gest a Catalunya (llegir)

Les Llufes del fons Joan Amades i el Costumari Català

Un quiquer ben enquinqueracolat;
qui el desenquinqueracolarà un bon
desenquinqueracolar serà;
jo el desenquinqueracolaré, perquè sé
desenquinqueracolar molt bé.

(Embarbussament)

En paral·lel a la Generalitat de Catalunya, Consol Mallofré va intervenir en la creació l'any 1995 de l'Associació Cultural Joan Amades, que, a través de l'editorial El Mèdol, va publicar treballs que restaven inèdits del folklorista, com, per exemple: *Fabulari Amades* (1995), a cura de Jan Grau; *El jugar de l'Amades* (1996), amb supervisió d'Imma Marín i Olga Pardo, o, entre altres tractats, *Les joguines de plom* (2000), a càrrec d'Elisabet Giró i un servidor.

En el present, el compromís de l'Associació Cultural Joan Amades per continuar divulgant el llegat del folklorista és vital. És interessant seguir les propostes que fa per apropar l'obra de l'etnòleg, com, per exemple, en

la secció mensual «Fons Amades» al programa de ràdio internàutic *Fes ta festa* (<https://festafesta.cat/category/seccions/fons-amades/>); en la piulada diària a la xarxa X (https://twitter.com/amades_acja) o, entre altres activitats, el lliurament anual del Premi Joan Amades, destinat a reconèixer i fer públiques les trajectòries de persones i d'organitzacions que han destacat en l'estudi, la promoció i la dinamització de la cultura popular i tradicional en català. I, arribats aquí, una visita a la pàgina web de l'entitat (<https://joanamades.cat/>) és del tot recomanable.

Perquè, tal com exposa Joan Amades en el pròleg del *Costumari català*: «Des que ens vam adonar del valor de la cultura tradicional, ens convencérem de la importància excepcional que tenien els costums, tant per la vàlua que per ells mateixos comportaven, com perquè constituïen l'aspecte més amenaçat i més propens a perdre's de tota la vasta gamma del fer i saber tradicionals. Ens semblà que la tasca més convenient i més immediata dins del tema en què just ens iniciàvem era la de recollir i anotar tot allò que la nostra gent feia impulsada per la tradició secular, per tal de reunir-ho en un llibre que recordés als nostres fills allò que feien els nostres avis, i que no hem aconseguit; el que feien els nostres pares, i que nosaltres en part hem practicat; i allò que fa la nostra generació en trànsit de desaparèixer en un demà immediat, i que ja no arribaran a fer els que vindran darrere nostre.»

I jo vaig venir,
per poder-vos-ho dir;
i jo vaig anar,
per poder-vos-ho explicar;
perquè si no hagués vingut,
no ho hauríeu pas sabut.

(Final de conte) ✨

Nota

1. Aquests inicis de rondalles, refranys, endevinalles... que complementen el text estan extrets dels volums *Folklore de Catalunya. Rondallística* (1950), *Cançoner* (1951) i *Costums i Creences* (1969).

ANTONI SERÉS AGUILAR

Nascut a Tàrraga, el 1964, treballa a la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya com a responsable de l'Arxiu de Patrimoni Etnològic de Catalunya. Dirigeix la publicació de pensament associatiu i cultura popular *Canemàs*, forma part del Consell de Redacció de la revista *Cavall Fort* i és

guionista del programa de ràdio *Fes ta festa*. Membre de l'Associació Cultural Joan Amades, ha dirigit i publicat revistes i llibres de cultura popular, ha comissariat exposicions d'imatgeria festiva, ha fet conferències i participat en congressos i ha exercit docència en postgraus, campus i seminaris de cultura popular. Ah! I a la mínima que pot, fa fotos, cinema i s'enfila a la tarima.